

[germanistika/
povijest]

Zrinka Borovečki
UZ 100. OBLJETNICU
ROĐENJA
WERNER CONZE
(1910.-1986.) I NJEGOVE
„IDEJE I KONCEPTI“
– NJEMAČKA
BEGRIFFSGESCHICHTE

Važnost uloge njemačke historiografije tijekom povijesti uistinu je neupitna. Počevši od „poznanstvenjenja“ historije za koje se već u 18. stoljeću počinju zalagati Johann Christoph Gatterer (1727.–1788.) i August Ludwig Schlözer (1735.–1809.), preko historiografije u 19. i na početku 20. stoljeća poznatije pod nazivom historizam čiji su najvažniji predstavnici, uz njezina „oca“ Leopolda von Rankea (1795.–1886.), Johann Gustav Droysen (1808.–1884.), Heinrich von Sybel, Theodor Mommsen (1817.–1903.), Heinrich von Treitschke (1834.–1896.) te Ernst Bernheim (1850.–1942.). Navedeni historičari odigrali su ključnu ulogu u razvoju moderne historiografije. Historizam se temeljio na povezivanju kritike izvora i izvještavanju o povijesnim činjenicama koje se promatraju kroz njihove promjene (genetički smjer). Zahvaljujući historizmu na povijest se počinje gledati kao na zasebnu znanstvenu disciplinu te je ujedno došlo do njezine institucionalizacije na sveučilištima. U središtu istraživačkog interesa bilo je proučavanje države i nacije, no radilo se većinom o tendencioznim djelima u službi politike. U doba historizma počele su se i skupljati brojne zbirke izvora (*Monumenta Germaniae Historica* iz 1826.). Veliku važnost historisti su pridavali i historijskoj metodi, pa je u to doba nastala i knjiga Ernsta Bernheima *Udžbenik historijske metode i filozofije povijesti* kao temelj modernog pristupa historiji kao znanstvenoj disciplini.¹

Istodobno se javljaju i prvi kritičari historizma kao što su Jakob Burckhardt (1818.–1897.), Friedrich Nietzsche (1844.–1900.) te Karl Marx (1818.–1883.). Dok se

Burckhardt bavio kulturnom kritikom svoje sadašnjosti te je smatrao da povijest nije kretanje prema određenom cilju,² Nietzsche je osuđivao apologetski odnos povjesničara prema režimu te je isticao relativnost spoznaje povijesne zbilje.³ Karl Marx je bio predstavnik materijalističkog shvaćanja povijesti koja je za njega bila jedina prava znanost te ju je nužno poznavati da bi se razumjela povijesna kretanja.⁴ U 19. stoljeću njemačku historiografiju obilježio je i *Methodenstreit* (rasprava o metodi), koja traje od 1891. do 1899., a odnosi se na polemike između onih koji su branili i napadali određene postavke historizma. *Methodenstreit* je započeo Karl Lamprecht (1856.–1935.) koji je Rankeovu tradiciju zbog usmjerenosti na pojedinosti smatrao neznanstvenom (iako nije dovodio u pitanje činjenicu da je kritika izvora bila na visokom nivou) te se pokušao usredotočiti na proučavanje različitih društvenih područja (društvo, ekonomija, umjetnost). Iako je imao utjecaja na povjesničare oko časopisa *Annales*, smatra se da je Lamprecht u *Methodenstreit* bio poražen od sljedbenika historizma.⁵

Njemačka historiografija u 20. stoljeću opterećena je režimskom nacističkom politikom. U tom smislu posebno treba istaknuti Friedricha Meineckea (1862.–1954.) koji nakon Prvoga svjetskog rata odbacuje ideje historizma uvidjevši da je rat opovrgnuo pretpostavke o „načelnoj harmoniji duha i moći u državi“ te svodi povijest na kretanje pojedinih duhovnih činjenica. Meinecke nije odobravao rušenje pravne države u nacističkom režimu, ali nije imao ništa protiv Hitlerove ekspanzionističke politike, što je vidljivo u njegovim djelima.⁶ Važnu ulogu u razvoju njemačke historiografije odigrali su i Karl Mannheim (1893.–1947.), Otto Hintze (1861.–1940.) te Eckart Kehr (1902.–1933.). Karl Mannheim piše pod utjecajem marksističke historiografije te glavnu pažnju poklanja društvenim i ekonomskim povijesnim činiteljima.⁷ Otto Hintze smatra se posrednikom između socijalne i političke historije te kritizira učenje o idejama. Eckart Kehr protivio se svim idejama Leopolda von Rankea i historizma.⁸ U razdoblju nacizma je nacionalsocijalistička ideologija oblikovala interpretaciju povijesti koja je svakako bila različita od tradicije njemačke profesionalne historiografije. Nacistički ideolozi su odbijali historijsko istraživanje, a zahtijevali su iracionalnost i mit.⁹ Nakon propasti nacističke države u Njemačkoj ne dolazi do revizije historizma, no neminovno je da povjesničari pokušavaju spasiti ono što mogu od njemačke historiografske tradicije. Međutim, opstanak tradicije bio je itekako upitan. Došlo je do razdvajanja stavova među povjesničarima. Jedna struja napustila je političku i okrenula se prema socijalnoj historiji, a istodobno postaje svjesna da se razdoblje nacističke Njemačke ne može izbrisati iz njemačke povijesti.¹⁰ Te su se tendencije u konačnici spojile i otvorile put novoj grupi povjesničara protivnoj tradiciji historizma. Nov pristup i pogotovo veći interes prema socijalnoj historiji pokazali su u svojim radovima Theodor Schieder (1908.–1984.) i Hans Rothfels (1891.–1976.).¹¹ Tim tendencijama priključuje se i tada mladi **Werner Conze** (1910.–1986.) čiju smo stotu obljetnicu rođenja obilježili 2010. godine.

Conze je rođen 31. prosinca 1920. u Neuhausu, a umro u Heidelbergu 28. travnja 1984. Tijekom života bio je profesor na Sveučilištu u Poznańu (1944.–1945.), u Münsteru (1952.–1957.) te u Heidelbergu (1957.–1979.).¹² Werner Conze bio je jedan od najsvestranijih povjesničara poslije Drugoga svjetskog rata. Njegov doprinos bio je vidan na brojnim područjima: povijesti obitelji i svakodnevice, povijesti znanosti, historijskoj demografiji, agrarnoj historiji i povijesti industrijalizacije te socijalnoj

historiji.¹³ Presudno je utjecao na njemačku socijalnu historiografiju i istraživanje povijesti radničke klase. Bio je iznimno produktivan te je iza sebe ostavio brojna djela.¹⁴ Glavne teme njegovih istraživanja bile su nastanak nacije i povijest nacionalne države. Valja napomenuti da Conze nije smatrao socijalnu historiju djelom opće historije, već njezinom sintezom.¹⁵ Conze se protivio redukciji historijske znanosti na slike vrijedne pamćenja i pripovijest na podlozi zdravog razuma. Smatrao je da treba naći pristupe i metode koje bi nadvladale rascjepkanost historijske znanosti.¹⁶ Tradicionalnoj događajnoj historiji suprotstavlja strukturalnu socijalnu historiju koja je sinteza istraživanja nadindividualnih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih fenomena. Upravo kombiniranje historijske, sociološke, etnografske, demografske i statističke metode čini ga sličnim francuskim povjesničarima oko časopisa *Annales*.¹⁷ Smatrao je da treba istraživati procese koji nadilaze ideje, djelatnosti i iskustva ljudi.¹⁸ Poslije 1945. odbacio je rasističku doktrinu i romantički agrarizam te je igrao ključnu ulogu u oblikovanju zapadnonjemačke profesionalne historije koja je stvarala temelje za socijalnu historiju modernog industrijskog društva.¹⁹ Time je postao jedan od rijetkih povjesničara sa Sveučilišta u Königsbergu (današnji Kalinjingrad) koji su se angažirali u socijalnoj historiji.²⁰ Conze odbacuje razdvajanje socijalne i političke historije te želi spojiti perspektivu političkog povjesničara (usmjerenu na događaje) s generalizirajućim pristupom sociologije.²¹ U 1950-ima Werner Conze postao je jednim od najvažnijih mentora koji su podučavali nove generacije povjesničara između 1950. i 1970.²² Godine 1957. osnovao je zajedno s Austrijancem Ottom Brunnerom (1898.–1982.) „radni krug za modernu socijalnu historiju“ (*Arbeitskreis für moderne Sozialgeschichte*) koji je uključivao mnoge mlade povjesničare i koji se trebao posvetiti proučavanju modernog industrijskog društva.²³ Stoga ni ne čudi da je društvo izdalo 43 sveska pod naslovom *Industrielle Welt*.²⁴ Ubrzo taj „radni krug“ postaje centar socijalnohistorijskih istraživanja modernizacije, u kojemu se analiziraju bitni pojmovi poput države, društva i nacije.²⁵ Godine 1979. Conze se pridružio izdavačima časopisa *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*.²⁶ Smatrao je da je razlika između društvenih znanosti (*Sozialwissenschaften*) i političkih znanosti (*Politikwissenschaften*) rezultat razdvajanja države i društva u modernom svijetu, a to je pridonijelo stvaranju razlike između socijalne i političke historije.²⁷ Isto tako Conze je smatrao da je povijesni preokret do kojeg je 1800. godine došlo (zahvaljujući Francuskoj, Američkoj i industrijskoj revoluciji) bio još važniji od onih preokreta iz 1500. ili 1917. godine.²⁸ Na Sveučilištu u Heidelbergu gdje je radio pune dvadeset i dvije godine osnovao je *Institut für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*²⁹ koji mu je pružio institucionalni okvir kako bi ostvario svoje istraživačke zamisli.

Pritom mu je glavna želja bila integracija istraživanja radničkog pokreta u njemačku društvenu historiju. I društveni i nacionalni aspekt smatrao je jednako važnima za formiranje baze društvene demokracije.³⁰

Svoje ideje o historiji i o tome kako bi joj trebalo pristupiti iznio je u predgovoru „Einheit und Vielfalt in der deutschen Geschichte“ u knjizi *Deutsche Geschichte: Epochen und Daten*.³¹ Conze je o proučavanju povijesti kazao sljedeće:

„Povijest se može otkrivati mnogim pristupima. Ako ju se u općem pristupu shvati kao svjetsku povijest ili povijest filozofije, ona može, ovisno o interesima povjesničara, biti ograničena, a time i konkretizirana pomoću posebnih vodećih smjernica.

Jednu od mnogih ograničenih konkretizacija predstavlja nacionalna povijest. Ako se pritom nacionalno pitanje uistinu nametne kao glavno pitanje, dakle ne predstavlja se samo neki povijesni događaj ili odnos u nekoj određenoj zemlji ili naciji, tada pitanje jedinstva i raznolikosti nužno stoji u središtu reflektirajućeg prikaza. Pomoću obilježja jedinstva (*Einheit*) ili jednoobraznosti (*Einheitlichkeit*) može se čak izmjeriti, može li se i u kolikoj mjeri govoriti o nekoj naciji ili kako nacija može biti tipološki određena. To se pitanje za njemačku naciju postavlja na posebno uvjerljiv način.³²

U spomenutoj knjizi „Njemačka povijest: Razdoblja i datumi“ koja je zapravo pregled njemačke povijesti kroz prizmu najvažnijih datuma i događaja, Conze je pisao uvode u pojedina povijesna razdoblja pri čemu navodi najvažnije datume i ističe najvažnije događaje iz njemačke povijesti. Sam pregled zanimljiv je i zato što u njemu možemo naći elemenata njemačke *Begriffsgeschichte* (historija koncepata) čiji je Conze bio jedan od glavnih zagovornika. Kao što bilo koji leksikon koji se veže za *Begriffsgeschichte* obrađuje određene koncepte (npr. država, društvo, demokracija) tako i Conze u predgovoru pokušava objasniti semantičku povijest njemačkog naroda/nacije, tumačeći ga promjenama značenja riječi *deutsch*³³ tijekom povijesti.

„Oznaka ‘njemački’ (‘deutsch’) može nas zavarati tako da izvedemo njemački narod ili naciju iz jezične i time (doduše ne prisilno) iz zajednice podrijetla. Jezik i narod su prema mišljenju raširenom u 19. stoljeću postali i bili obilježeni državom. Johann Gottlieb Fichte govorio je u svojim *Reden an die deutsche Nation*, tj. *Govorima njemačkoj naciji* iz 1808. godine o prarododu ‘Urvolk’ s jezikom koji je stalan od samog početka – nasuprot Francuzima koji su preuzeli strani im latinski jezik i time okrnjili svoju originalnost. U stvarnosti: starovisokonjemačka riječ ‘diustic’ ili ‘theodisk’ izvedena iz ‘theoda’ (korijen, rod, pleme) korištena je od 8. stoljeća kao oznaka za narodni jezik u suprotnosti prema latinskom, a u 9. stoljeću i kao oznaka za francuski jezik. ‘Diustic’ su govorili neromanizirani Franci kao i druga germanska plemena u srednjoj Europi. U 11. stoljeću je riječi pridodano značenje ‘zemlja’ i ‘ljudi’. Put od ‘deutsch’, tj. od onih koji govore pučkim jezikom do onih koji se i društveno osjećaju ‘deutsch’ u svojem carstvu završio je – barem za plemstvo – u razvijenom srednjem vijeku. Polazeći od jezične raznolikosti ‘deutsch’, ‘welsch’ (romanski) i ‘windisch’ (slavenski) kao jezični i narodni koncepti se međusobno isključuju. Jezično utemeljeni pojam ‘deutsch’ je i tada ostao na snazi kad se – počevši u 11. stoljeću i završivši u 15. stoljeću – samooznaka ‘deutsch’ povezala s vladajućom organizacijom njemačke kraljevine koja je proizašla iz pojedinih plemena i zemalja. U latinskom je ‘teutonicus’ uobičajeniji nego ‘theutiscus’. Kraljevstvo se od 11. stoljeća naziva *regnum Teutonicorum* ili *regnum Teutonicum*. Riječ ‘deutsch’ je dakle stajala na raspolaganju da se označe ljudi koji su zajedno živjeli u vladarskom savezu kraljevina i koji su to kraljevstvo vojno-politički predstavljali. Tako je razvoj ‘njemačke nacije’ do 15. stoljeća počivao na činjenici političkog jedinstva, koje je izvorno osnovano voljom plemenskih vojvoda i njihovog plemstva.³⁴

Budući da je Werner Conze bio uistinu produktivan autor, iza sebe je ostavio brojna djela. Neka od njih su: *Hirschenhof: Die Geschichte einer deutschen Sprachinsel in Livland* (1934.), *Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weissrusland* (1940.), *Leibniz als Historiker* (1951.), *Deutschland und Europa, historische Studie zur Völker- und Staatenordnung des Abendlandes* (1951.), *Die Strukturgeschichte des technisch – industriellen Zeitalters als Aufgabe für Forschung und Unterricht* (1957.), *Die deutsche Nation:*

Ergebnis der Geschichte (1963.), *Die Zeit Wilhelm II. und die Weimarer Republik: Deutsche Geschichte 1890 bis 1933* (1963.).³⁵

Werner Conze jedan je od najvećih predstavnika *Begriffsgeschichte*. Iako je riječ *Begriffsgeschichte* skovao Hegel, danas termin označuje istraživački pristup unutar intelektualne historije u Zapadnoj Njemačkoj u 1960-ima.³⁶ Peter Burke definirao je *Begriffsgeschichte* na sljedeći način: „U Njemačkoj postoji *Begriffsgeschichte*, ‘historija koncepta’, na granici između povijesti jezika i povijesti države.“³⁷ Dakle zahvaljujući istraživanju uporabe koncepta i njihove povijesti *Begriffsgeschichte* omogućuje analizu misli i ideja iz prošlosti kao alternativu analizama pojedinačnih autora, tekstova, škola, itd.³⁸ Takva historijska semantika u prvi plan stavlja proučavanje transformacije ključnih pojmova iz političkih, socijalnih i kulturnih domena. Budući da je svoje korijene vukla iz klasičnog njemačkog idealizma, njemačka historiografija je uvijek pokazivala interes za interpretaciju mentaliteta prošlosti, a to je uključivalo i simboličko mišljenje.³⁹ Između 1500-tih i kasnog 19. stoljeća njemačko školstvo proučavalo je ideje u okviru *Geistesgeschichte* (historija duha) i *Ideengeschichte* (historija ideja).⁴⁰ Upravo je to i pridonijelo razvoju *Begriffsgeschichte*. *Begriffsgeschichte* se razvila iz starije njemačke filološke tradicije, povijesti filozofije, hermeneutike, pravne povijesti i historiografije.⁴¹ Ona je prekinula s dotadašnjim njemačkim stilom analize usmjerenim na pojedinca i filološku analizu pojedinih riječi.⁴² Upravo zato govorimo i o razlici između *Begriffsgeschichte* i *Ideengeschichte*. Ona se sastoji u tome što je moguće razlikovati između ideju i koncept, iako su u njemačkom i engleskom jeziku ta dva pojma često sinonimi. Značenje „koncepta“ i „ideje“ može biti određeno samo unutar konteksta teorije, a ne može ih se determinirati u izolaciji.⁴³ Stoga ni ne čudi da se *Begriffsgeschichte* razvila kao kritika tradicionalne njemačke *Geistesgeschichte* i *Volksgeschichte* (narodna povijest) koje su njemačkom historiografijom u velikoj mjeri dominirale prije Drugoga svjetskog rata. Nadalje značenja kao predmet *Begriffsgeschichte* trebaju upućivati na kolektivne značenjske i smislene okvire društvenih predodžbi ili praksi izražavanja – diskurs, ideju, mentalitet – na kovarijacije semantičkih i društvenih struktura.⁴⁴ Treba svakako napomenuti da je *Begriffsgeschichte* dala iznimne rezultate u istraživanjima povijesti radništva i radničkog pokreta,⁴⁵ kao i činjenicu da se uz *Begriffsgeschichte* često veže i proučavanje *Diskursgeschichte* koja se od *Begriffsgeschichte* razlikuje upravo po drugačijem postavljanju svojih ciljeva (ne veže se za proučavanje leksema, već složenijih iskaznih cjelina), a i koristi drugačije vrste izvora ili drugačije kriterije prilikom izbora i sastavljanja korpusa.⁴⁶

Hans Erich Bödeker u knjizi *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*,⁴⁷ čiji je i glavni urednik, naglašava da se *Begriffsgeschichte* kao *Bedeutungsgeschichte* (historija značenja) odabranih termina pita o socijalnom dometu koncepta u dotičnim povijesnim kontekstima. Ona tematizira povezujuću, iskaznu snagu koncepta koji se koriste u okviru pojedinih političkih i društvenih grupa i analizira epohalni društveni i politički preustroj ukoliko ga može analizirati kao promjene iskustva, očekivanja i teorije.⁴⁸ Isto tako *Begriffshistoriker* (povjesničari koji se bave proučavanjem koncepta) interpretiraju odabrane društvene ili politički relevantne pojmove i kao indikatore kojima obuhvaćaju izvanjezične predmete/pojmove (društvene strukture koje se mijenjaju u povijesnim procesima) i faktore povijesnog razvoja („uputstva za uporabu“ povijesnih procesa).⁴⁹ Koncept *Begriffsgeschichte* temelji se na dvije teorijske premise:

s jedne strane da se povijest sažeto izražava, artikulira i time ilustrira u konceptima, a s druge strane u tezi da ti koncepti imaju svoju povijest koja se može promatrati u dijakroniji.⁵⁰ Sam Reinhart Koselleck,⁵¹ uz Wenera Conzea važniji predstavnik *Begriffsgeschichte*, definirao ju je na sljedeći način: „Historija koncepata/pojmova tematizira konvergenciju pojma i povijesti.“⁵² Tom je tezom Koselleck želio pokazati da historija koncepata i socijalna historija ne polaze od pretpostavke da je žarište povijesnog istraživanja jedinstven i neponovljiv povijesni događaj, nego analiziraju ponavljanja. U konačnici se historija koncepata konstituira u onoj mjeri u kojoj uspije realizirati svoje metodičke pretpostavke.⁵³

Sam Koselleck tvrdi da „historija koncepata ne cilja na ‘totalnu historiju’, već da se distancira od paralelnih filozofskih projekata.“⁵⁴ S historiografske strane historija koncepata pokušava protumačiti epohalne promjene, nastojeći time doprinijeti razumijevanju novovjekovlja kao i povjesničareve suvremenosti. Istraživanjem vremenskih odnosa događaja i struktura, kao i neistovremenosti istovremenog korištenja pojmova i predmeta, historija koncepata omogućuje stvaranje strukturnih zaključaka koji predstavljaju kritičko preispitivanje i izazov socijalnoj historiji, a uvijek se odnose na strukture i istovremenosti.⁵⁵ Kao što je već ranije spomenuto, historija koncepata nastala je u 1960-ima u Saveznoj Republici Njemačkoj (*Bundesrepublik Deutschland*) kao rezultat želje za uspostavom suradnje humanističkih znanosti s društvenim znanostima. Nastanak *Begriffsgeschichte* u Njemačkoj usko je povezan s radom na projektu leksikona *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch – sozialen Sprache in Deutschland*, čiji prvi svezak izlazi 1972. godine.⁵⁶ Glavni urednici leksikona bili su već spomenuti Otto Brunner⁵⁷ te ranije spomenuti Reinhart Koselleck i naravno Werner Conze. Leksikon je rezultat dugoročnog istraživanja u kojem su sudjelovali istraživači raznih struka. Osnovni zadatak bila je rekonstrukcija „paradigma“ prošlosti. Naj taj način stvarala se zaštita od ideologizacije koncepata, pogotovo marksizma, a politička zlouporaba istih bila je onemogućena.⁵⁸ U člancima dugim dvadeset do šezdeset stranica temeljni koncepti političkog i socijalnog svijeta istraživani su historijsko-kritički, a prije svega ispitano je kako su poslije Francuske i industrijske revolucije koncepti dobili smisao u kojem se i danas koriste.⁵⁹ Cijelo djelo obuhvaća pet svezaka i koncentrira se na otprilike 120 tema. Uzima u obzir socijalni doseg jezične uporabe pojedinog koncepta, njegovu uporabu u različitim društvenim slojevima, socijalno-kohezivnu i iskaznu snagu pojmova, njihovu političku i polemičku uporabu i konačno namjere i svrhe upravljanja jezikom.⁶⁰

Reinhart Koselleck u predgovoru *Leksikona* ističe da socijalna i politička historija poznaje mnoštvo temeljnih pojmova, ključnih riječi i krilatice koje se brzo javljaju i naglo nestaju, a neke se kontinuirano koriste još od antike, doduše s promijenjenim značenjem. Isto tako, Koselleck je ovdje postulirao glavne ideje *Begriffsgeschichte*. Pod osnovnim povijesnim konceptima ne podrazumijevaju se stručni izrazi historijske znanosti koji su izloženi u pojedinim priručnicima ili udžbenicima metodike, već je prije svega riječ o temeljnim povijesnim konceptima koji su tijekom vremena postali predmetom historijskog istraživanja.⁶¹ Pritom je historija kao znanost bila upućena na uporabu riječi koje prevladavaju u njezinu stručnom području.⁶² S druge strane, razdoblje između 1750. i 1850. godine je i razdoblje u kojem se mogu pratiti procesi modernizacije, koji se u okviru *Begriffsgeschichte* mogu promatrati u četiri vida: demokratizacija

(*Demokratisierung*), ideologizacija (*Ideologisierung*), povremenjenje (*Verzeitlichung*) i politizacija (*Politisierung*).⁶³ Pritom ideologizacija koncepata nastaje zbog nestanka nekih značenja tijekom vremena, povremenjenje predstavlja redukciju pojmova koji se ponavljaju, demokratizacija znači da neke pojmove koje je ranije upotrebljavao samo određeni društveni sloj počinju koristiti šire mase, dok se politizacija odnosi na uporabu koncepata u političkoj borbi i za ideološku mobilizaciju.⁶⁴ Sva četiri navedena vida su međuovisna i imaju heurističku funkciju kako bi se istraživački razgraničila upotreba moderne terminologije od one koja je bila u optjecaju prije Francuske revolucije.⁶⁵

Za samu *Begriffsgeschichte* važna je jezičnoteorijska, epistemološka i spoznajno-teorijska razlika između riječi i pojma. Razlika između riječi i pojma pragmatičke je prirode. Pritom se ne odustaje od klasičnog semiotičkog trokuta (označitelj – označeno – referent) u njegovim različitim varijantama.⁶⁶ Riječi i pojmovi uvijek su višeznačni, ali na različit način. Značenje riječi upućuje na označeno (misli ili stvar). Pritom se značenje veže za riječ. Riječ može biti jednoznačna, no pojam mora ostati višeznačan da bi bio pojam.⁶⁷ Riječ i pojam se u *Begriffsgeschichte* smatraju dvama različitim i međuovisnim entitetima kojima se pridaju različite vrijednosti. U tom smislu razgraničavaju se pojmovi kao „posebne riječi“ od „jednostavnih riječi“.⁶⁸ Koselleck tvrdi da „se značenja riječi mogu egzaktno iskazati pomoću definicija, a pojmovi mogu biti samo interpretirani“.⁶⁹ Povijesno-politički temeljni koncepti (*Grundbegriffe*) zamjenjuju misli koje su u njima kondenzirane, a konkurencija pojmova i značenja pojmova je od interesa za historijsko istraživanje upravo zato što razlika u jezičnoj uporabi nastaje kada se mijenja i smisao.⁷⁰ Historijskokonceptualna razlika između „običnih riječi“ i „koncepata“ s obzirom na njihov značenjski doseg temelji se na tezi da je kod nekih pojmova povijest uporabe koja mora biti istražena opsežnija nego kod nekih drugih.⁷¹ Po Reinhartu Kosellecku „predmet istraživanja historije koncepata nije nepojmljiva povijesna pojava, nego njezini jezično artikulirani refleksi u svijesti“.⁷² Tako poimana historija koncepata istražuje samopoimanje i poimanje svijeta u prošlim epohama, onako kako su oni bili utisnuti i oblikovani u korištenim konceptima. Ona prema tome ne istražuje samo vezu između povijesti riječi i stvari, nego nastanak i oblikovanje koncepata kako bi postali indikatori i čimbenici povijesnih procesa stvaranja smisla (*Sinnbildungsprozesse*).⁷³

Historijska istraživanja koncepata počinju u pravilu analizom odgovarajuće „riječi koncepta“ (*Begriffswort*) koja je uvrštena u relacije koncepata u semantičkim poljima kao moment kategoričkog konteksta. Ona od samog početka premašuje (barem teoretski) razinu pojedine riječi i razinu pojedinog teksta. Zbog toga *Begriffsgeschichte* ne istražuje povijest pojedinog leksema, nego u određenoj mjeri i povijest „vokabulara“ cijelog sektora jezika.⁷⁴ *Begriffsgeschichte* polazi načelno od toga da koncepti uvijek sami po sebi predstavljaju društvenu refleksiju i da oblikuju jezik u društvenoj interakciji.⁷⁵ No, kao što i na samom kraju članka u knjizi autor navodi, još predstoje brojna istraživanja. Iako je njemačku *Begriffsgeschichte* itekako moguće povezati s metodom komparativne historije, što su dokazale neke studije njemačkog ili francuskog društva, još nije došlo do prave recepcije tog pristupa u angloameričkoj historiografiji.⁷⁶ O tome piše i Melvin Richter, profesor političkih znanosti s *City University of New York Graduate Center and Hunter College* u svojim člancima o *Begriffsgeschichte*. Uz leksikon *Geschichtliche Grundbegriffe* navodi *Historisches Wörterbuch der Philosophie*⁷⁷ (čiji je

prvi svezak izašao 1971.) i *Handbuch politisch – sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680 – 182078* (objavljen 1995.) kao ključna djela u razvoju historije koncepata. Sva tri leksikona implementiraju i elaboriraju metode i probleme originalno korištene u filologiji, leksikografiji, historijskoj semantici, teoriji jezika i strukturalnoj lingvistici.⁷⁹ *Historisches Wörterbuch* prikazuje teorije historije filozofije u Njemačkoj nakon 18. stoljeća, pa tako ne čudi da se poziva na Nietzschea, Husserla, Gadamera, Heideggera, Hansa Alberta, Karla Poppera i Jürgena Habermasa.⁸⁰ *Handbuch* pak s druge strane podređuje historiju koncepata socijalnoj historiji i historiji mentaliteta te se bavi jezicima i ustraje na sinkronijskoj i dijakronijskoj analizi, pri čemu sinkronijska analiza obuhvaća temeljna pitanja, poput namjere publicista ili teoretičara prilikom obraćanja široj publici, zatim korištenje vokabulara, te koje su točno značenje koncepata koncepti imali u trenutku uporabe.⁸¹ Dijakronijska analiza pomaže identificirati ne samo promjene u značenju koncepata, nego i prednosti i nedostatke koncepta u okviru nekog semantičkog polja.⁸² Richter naglašava da se *Begriffsgeschichte* nikako ne smije miješati s historijom ideja (*Ideengeschichte*) ili intelektualnom historijom.⁸³ Historičari koji se bave konceptima razlikuju riječ od koncepta jer se koncept može sastojati od više riječi, a on može postojati i premda nema adekvatne riječi kojom bi se izrekao (što često dovodi do pojave neologizama).⁸⁴ Fokusi *Begriffsgeschichte* su kontinuiteti, promjene i inovacije u značenju temeljnih pojmova i pitanja o važnosti promjena i kontinuiteta, pobijanja i konsenzusa oko značenja socijalnog i političkog jezika. Brunnerov, Conzeov i Koselleckov *Leksikon* bio je najinovativniji jer su se s jedne strane istraživale veze među kontinuitetima, promjenama i inovacijama, a s druge strane zbog bavljenja dugoročnim strukturalnim transformacijama.⁸⁵ Iako je Brunner odigrao važnu ulogu u ideji o izradi *Geschichtliche Grundbegriffe*, minimalno se uključio u realizaciju samog *Leksikona* zbog bolesti i starosti. Conze se pod utjecajem svojeg učitelja Günthera Ipsena pomicao u smjeru analize konceptualnih jezika te je zajedno s Koselleckom sastavio tim stručnjaka koji su trebali provesti dijakronijsku analizu političkih koncepata.⁸⁶ Koselleck i Conze, pod utjecajem utemeljitelja časopisa *Archiv für Begriffsgeschichte* (Hansa-Georga Gadamera, Ericha Rotackera i Joachima Rittera), u svojem leksikonu testiraju hipoteze da se koncepti transformiraju za vrijeme *Sattelzeit*,⁸⁷ kad je došlo do ubrzavanja (*Beschleunigung*) u promjenama značenja koncepata. Također dijele političke i društvene koncepte u tri tipa koja se koriste od antike pa sve do danas. To su koncepti u dugotrajnoj uporabi (koji su razumljivi i nama), koncepti koji su mijenjali značenje, tj. nisu u uporabi od *Sattelzeit*, što znači da se njihovo značenje može samo historijski rekonstruirati, te neologizmi.⁸⁸ Svih 115 koncepata što se obrađuju u leksikonu *Geschichtliche Grundbegriffe* može se klasificirati na sljedeći način: politički (njih 56, poput „država“ ili „suverenitet“), društveni (njih 45, poput „civilno društvo“ ili „klasa“), ideološki (njih 27, poput „anarhizam“ ili „liberalizam“), filozofski (njih 21, poput „nihilizam“ ili „materijalizam“), historijski (njih 20, poput razlike između *Geschichte* i *Historie*), ekonomski (njih 19, poput „posao“, „interesi“ ili „potrebe“), pravni (njih 15, poput „zakoni“ ili „izvanredno stanje“) te pojmovi iz međunarodne politike (njih 10, poput „neutralnost“ ili „internacionalizam“).⁸⁹ Ključni metodološki principi *Begriffsgeschichte* su sljedeći: izvori *Begriffsgeschichte* i socijalne historije moraju se koristiti zajednički jer postoji dinamička interakcija između konceptualnih i socijalnih promjena. Nadalje jezik predstavlja čimbenik i indikator strukturalnih promjena, pa

je u istraživanju koncepata iznimno važna interdisciplinarna metodologija (strukturalna lingvistika, filologija i historijska semantika). *Begriffsgeschichte* kombinira i anakronijsku i sinkronijsku, kao i onomasiološku i semasiološku analizu.⁹⁰ U leksikonu *Geschichtliche Grundbegriffe* u kojem su teorijske postavke *Begriffsgeschichte* našle praktičnu primjenu postavljena je osnova za usporedbu uporabe koncepata u prošlosti i sadašnjosti.⁹¹

Njemačka *Begriffsgeschichte* u hrvatskoj historiografiji nije naišla na velik odjek. Treba svakako istaknuti da se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu može naći njemački godišnjak *Archiv für Begriffsgeschichte*, koji je specijaliziran za historiju koncepata, no njegov zadnji primjerak zaprimljen je 1995. godine.⁹² Iznimno je malen broj literature iz tog područja dostupan u Hrvatskoj, bez obzira na jezik. Tome u prilog govori i minimalan broj historiografskih djela (što prevedenih, što napisanih). A i velik problem leži u činjenici da velik broj pojmova (npr. *Begriffsgeschichte*, *Diskursgeschichte*) predstavljaju golem izazov za same prevoditelje, jer je često teško prenijeti bit i smisao njemačke riječi ili pojma. Iznimke su svakako kratka bilješka u knjizi profesorice Mirjane Gross *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, zatim prijevod knjige slovenskog povjesničara Ote Luthara *Majstori i muze* te pregledni članak Natalije Rumenjak „Socijalna povijesti u trostrukoj perspektivi: International Review of Social History, Geschichte und Gesellschaft, Archiv für Sozialgeschichte“ u *Radovima Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, vol. 31, koji historiju koncepata kratko spominju i objašnjavaju.

Nastala u 20-im godinama 19. stoljeća iz historijske semantike i kao sporedno poprište programatski orijentirane kulture istraživanja i refleksije, *Begriffsgeschichte* se razvila u epistemološkim uvjetima 70-ih i 80-ih godina gotovo neprimjetno do dominantne paradigme humanističkih znanosti u Njemačkoj i kao takva do jedne od najkompleksnijih subdisciplina suvremene historiografije. Iako je o *Begriffsgeschichte* dosada mnogo toga rečeno (poglavito kroz leksikone *Geschichtliche Grundbegriffe*, *Historisches Wörterbuch der Philosophie* i *Handbuch politisch – sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680–1820*), uvijek ostaje mjesta za nova istraživanja na tom historiografskom području, a posebno u Hrvatskoj gdje *Begriffsgeschichte* do danas nije u potpunosti zaživjela.

LITERATURA

- Bödeker, Hans Erich (Hrsg.), 2002. *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*. Göttingen: Wallstein Verlag.
- Boyd, Kelly, 1999. *Encyclopedia of Historians and Historical Writing. Vol. I (A-L)*. London – Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Breisach, Ernst, 2007. *Historiography: Ancient, Medieval, & Modern*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Brunner, Otto; Conze, Werner; Koselleck, Reinhart (ur.), 1979. *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politischen sozialen Sprache in Deutschland*. Sv. I (A-D). Stuttgart: Klett – Cotta.
- Burns, Robert M, 2006. *Historiography: Ideas*. New York: Taylor & Francis na <<http://books.google.com/books?>> (posljednji puta pogledano 6. ožujka 2010.).
- Busse, Dietrich; Hermanns, Fritz; Teubert, Wolfgang (Hrsg.), 1994. *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

- Conze, Werner; Hentschel, Volker (ur.), 1996. *Deutsche Geschichte: Epochen und Daten*. 6., aktualisierte Auflage. Freiburg, Würzburg: Ploetz.
- Etzemüller, Thomas, 2001. *Sozialgeschichte als politische Geschichte: Werner Conze und die Neuorientierung der westdeutschen Geschichtswissenschaft nach 1945*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag na <<http://books.google.com/books?>> (posljednji puta pogledano 6. ožujka 2010.).
- Fillafer, Franz Leander, 2004. „Sprache und Geschichte“. *Storia della storiografia* 45 na <<http://books.google.com/books?>> (posljednji puta pogledano 3. ožujka 2010.).
- Gross, Mirjana, 2001. *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber.
- Haar, Ingo; Fahlbusch, Michael, 2005. *German Scholars and Ethnic Cleansing, 1919. – 1945*. Biggleswade: Berghahn Books na <<http://books.google.com/books?>> (posljednji puta pogledano 3. ožujka 2010.).
- Iggers, George G.; Wang, Q. Edward, 2008. *A Global History of Modern Historiography*. London: Saffron House na <<http://books.google.com/books?>> (posljednji puta pogledano 3. ožujka 2010.).
- Luthar, Oto, 2002. *Majstori i muze*. Preveo sa slovenskog Edo Fičor. Zagreb: Naklada MD.
- Palonen, Kari, 2004. *Die Entzauberung der Begriffe*. Berlin-Hamburg-Münster: LIT Verlag na <<http://books.google.com/books?>> (posljednji puta pogledano 3. ožujka 2010.).
- Richter, Melvin, 1995. *The History of Political and Social Concepts. A Critical Introduction*. Oxford: University Press.
- Richter, Melvin, 2001. „A German Vision of „linguistic turn“: Reinhart Koselleck and the History of Political and Social Concepts (*Begriffsgeschichte*)“. U: *The history of Political Thought in National Context*, Dario Castiglione, Iain Hampsher – Monk, ur. Cambridge: Cambridge University Press na <<http://books.google.com/books?>> (posljednji puta pogledano 3. ožujka 2010.).
- Richter, Melvin, 2006. „Begriffsgeschichte and the History of Ideas.“ U: *Historiography: Ideas*, Robert M. Burns, ur. Cornwall: MPG Books Ltd. na <<http://books.google.com/books?>> (posljednji puta pogledano 3. ožujka 2010.).
- Rumenjak, Natalija, 1998. „Socijalna povijesti u trostrukoj perspektivi: International Review of Social History, Geschichte und Gesellschaft, Archiv für Sozialgeschichte.“ *Radovi* 31.
- Časopis *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* dostupan na internetskoj adresi: <http://www.vswg.uni-bonn.de/> (posljednji puta pogledano 8. ožujka 2010.).

BILJEŠKE

1 GROSS, 2001., 123.-124.	9 GROSS, 2001., 235.	12 BOYD, 1999., 252.
2 GROSS, 2001., 139.	10 GROSS, 2001., 272.	13 ETZEMÜLLER, 2001., 336.
3 GROSS, 2001., 138.	11 Paradoksalno je da su povjesničari koji se danas smatraju važnim predvodnicima modernizacije njemačke historiografije ili protivnicima historizma povezani i s nacističkim poimanjem borbene znanosti. K tome, Th. Schieder, H. Rothfels, A. Brackmann kao i W. Conze bili su članovi NSDAP.	14 BOYD, 1999., 251.
4 GROSS, 2001., 138.		15 BOYD, 1999., 251.
5 GROSS, 2001., 194.-196.		16 GROSS, 2001., 272.
6 GROSS, 2001., 231.		17 IGGERS, WANG, 2008., 183.
7 GROSS, 2001., 233.	O tome: HAAR, FAHLBUSCH, 2005.	18 GROSS, 2001., 272.; HAAR, FAHLBUSCH, 2005., XV.
8 GROSS, 2001., 234.		

- 19 IGGERS, WANG, 2008., 183
- 20 BREISACH, 1983., 349.
- 21 GROSS, 2001., 272.
- 22 HAAR, FAHLBUSCH, 2005., XV.
- 23 IGGERS, WANG, 2008., 263.
- 24 Približno *Industrijski svijet* (Z.B.).
- 25 PALONEN, 2004., 52.
- 26 Približno *Tromjesečnik socijalne i ekonomske povijesti* (Z.B.). Časopis je dostupan i na internetskoj adresi <http://www.vswg.uni-bonn.de/> (posljednji puta pogledano 8. 3. 2010.).
- 27 BOYD, 1999., 251.
- 28 BOYD, 1999., 251.
- 29 Približno *Institut za društvenu i ekonomsku historiju* (Z.B.).
- 30 BOYD, 1999., 252.
- 31 Budući da knjiga *Deutsche Geschichte: Epochen und Daten* nije prevedena na hrvatski jezik, studentica će u daljnjem tekstu koristiti prijevod „Njemačka povijest: Razdoblja i datumi.“ Prijevod predgovora glasi: „Jedinstvo i raznolikost u njemačkoj povijesti.“
- 32 NJEMAČKA POVIJEST, 1996., 9.
- 33 deutsch=njemački.
- 34 NJEMAČKA POVIJEST, 1996., 9.
- 35 Ovo su samo neka od Conzeovih djela. Ona nisu prevedena na hrvatski jezik. Jedina iznimka je pogovor knjige *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji: Istraživanja o oligarhijskim tendencijama u životu skupina* Roberta Michelsa. Približni prijevodi naslova navedenih knjiga na hrvatski jezik glasili bi: „Hirschenhof: povijest njemačkog jezičnog otoka u Livoniji“; „Agrarna skupština i stanovništvo u Litvi i Bjelorusiji“; „Leibniz kao povjesničar“; „Njemačka i Europa – historijska studija o narodnom i državnom uređenju Zapada“; „Strukturalna povijest tehničko-industrijskog vijeka kao zadaća za istraživanje i nastavu“, „Njemačka nacija: rezultat povijesti“; „Vrijeme Vilima II. i Weimarska Republika: njemačka povijest od 1890. do 1933“. (Z.B.)
- 36 BOYD, 1999., 87.; BÖDEKER, 2002., 9.
- 37 RICHTER, 2001., 58.
- 38 BURNS, 2006., 86.
- 39 BOYD, 1999., 87.
- 40 BOYD, 1999., 87.
- 41 Također, *Begriffsgeschichte* je postojala i u njemačkoj filozofiji pod utjecajem Ericha Rothackera koji je 1955. pokrenuo *Archiv für Begriffsgeschichte*. PALONEN, 2004., 52.
- 42 RICHTER, 2006., 76.
- 43 RICHTER, 2006., 85.
- 44 FILLAFER u *Storia della storiografia*, 2004., 35.
- 45 RUMENJAK, 1998., 222.
- 46 BUSSE, HERMANN, TEUBERT, 1994., 27.
- 47 Približni prijevod glasio bio *Historija koncepata, diskursa i metafora*. (Z.B.).
- 48 BÖDEKER, 2002., 76.
- 49 BÖDEKER, 2002., 76.
- 50 BÖDEKER, 2002., 76.
- 51 Reinhart Koselleck (1923.) ponudio je jednu od najzanimljivijih interpretacija povijesti pojmova. Povezao je posljednju predratnu liberalnu generaciju povjesničara s prvom poslijeratnom koja je usmjerena k društvenim znanoštinama. Na njega je snažno utjecala i metodologija socijalne historije. (LUTHAR, 2005., 99.-101.).
- 52 BÖDEKER, 2002., 76.
- 53 BÖDEKER, 2002., 78.
- 54 BÖDEKER, 2002., 78.
- 55 BÖDEKER, 2002., 78.
- 56 Budući da leksikon nije preveden na hrvatski jezik, približan prijevod glasio bio: *Temeljni povijesni koncepti. Historijski leksikon političko-socijalnog jezika*.
- 57 Otto Brunner (1898.–1982.) bio je slavni austrijski medievist. U svojim istraživanjima radikalno je raskrstio s tradicionalnim oblicima političke i socijalne historije koje je zastupala njemačka i austrijska historiografija i okrenuo se istraživanju narodnih kulturnih vrijednosti. Posebno veliku pažnju posvetio je kritici izvora. Svrha te kritike bila je rekonstruirati značenje srednjovjekovnih koncepata koji su nestali ili su zastarjeli. (RICHTER, 2006., 78.).
- 58 ETZEMÜLLER, 2001., 176.
- 59 BRUNNER, CONZE, KOSELLECK, 1979., iz predgovora.
- 60 BRUNNER, CONZE, KOSELLECK, 1979., iz predgovora.
- 61 KOSELLECK, 1979., XIII.
- 62 KOSELLECK, 1979., XIII.
- 63 BÖDEKER, 2002., 81.
- 64 KOSELLECK, 1979., XVI-XVIII.
- 65 KOSELLECK, 1979., XVIII.
- 66 KOSELLECK, 1979., XX.

- 67 KOSELLECK, 1979., XX.
- 68 BÖDEKER, 2002., 86.
- 69 BÖDEKER, 2002., 88.
- 70 BÖDEKER, 2002., 95.
- 71 BÖDEKER, 2002., 102.
- 72 BÖDEKER, 2002., 108.
- 73 BÖDEKER, 2002., 109.
- 74 BÖDEKER, 2002., 117.
- 75 BÖDEKER, 2002., 118.
- 76 BURNS, 2006., 89.
- 77 Približni prijevod glasio bi:
„Historijski rječnik filozofije“
(Z.B.).
- 78 Približni prijevod glasio bi:
„Priručnik temeljnih političko-
socijalnih koncepata u Francuskoj
1680.–1820.“ (Z.B.).
- 79 RICHTER, 1995., 11.
- 80 RICHTER, 1995., 14.
- 81 RICHTER, 1995., 46.
- 82 RICHTER, 1995., 46.
- 83 RICHTER, 1995., 6.
- 84 RICHTER, 1995., 9.
- 85 RICHTER, 1995., 18.
- 86 RICHTER, 1995., 33.
- 87 Doslovan prijevod bio bi „osed-
lano vrijeme“ (Z.B.), metaforički
termin se odnosi na period
između 1750. i 1850. kad su važni
politički i društveni koncepti na
njemačkome govornom području
doživjeli bitne promjene. Koselleck
to razdoblje naziva „razdoblje krize
i promjene“ (RICHTER, 1995.,
17.).
- 88 RICHTER, 1995., 36.
- 89 RICHTER, 1995., 40.
- 90 RICHTER, 1995., 39.
- 91 RICHTER, 1995., 53.
- 92 RUMENJAK, 1998., 222.

Pro Tempore

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 8/9, 2010.-2011.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
godina VII, broj 8-9, 2010-2011.

Glavni i odgovorni urednik
Filip Šimetin Šegvić

Počasni urednik
André Burguière

Uredništvo
Tomislav Brandolica, Marko Lovrić,
Andreja Piršić, Filip Šimetin Šegvić,
Nikolina Šimetin Šegvić, Stefan
Treskanica

Urednici pripravnici
Marta Fiolić, Kristina Frančina, Sanda
Vučićić

Redakcija
Tomislav Brandolica, Marta Fiolić,
Kristina Frančina, Marko Lovrić,
Andreja Piršić, Nikolina Šimetin Šegvić,
Filip Šimetin Šegvić, Stefan Treskanica,
Sanda Vučićić

Tajnica uredništva
Martina Borovčak

Recenzenti
dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Ivo Banac
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Ivan Botica
Miodrag Gladović, d.i.e.
dr. sc. Borislav Grgin
dr. sc. Mirjana Gross
dr. sc. Željko Holjevac
dr. sc. Nenad Ivić
Branimir Janković, prof.
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
mr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Isao Koshimura
dr. sc. Mirjana Matijević Sokol
dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Radivoj Radić
Danijel Rafaelić, prof.
dr. sc. Drago Roksandić
dr. sc. Relja Seferović
dr. sc. Boris Senker
Marina Šegvić, prof.
dr. sc. Božena Vranješ-Šoljan

Lektura i korektura
Marta Fiolić
Ana Jambrišak
Vedrana Janković
Nikolina Kos
Marko Pojatina
Tihomir Varjačić
Tajana Vlaisavljević

Dizajn i priprema za tisak
Tomislav Vlainić
Lada Vlainić

Prijevodni s engleskog jezika
Tomislav Brandolica
Jelena Krilanović
Tina Kužić, prof.
Marko Lovrić
Marija Marčetić
Judita Mustapić
Andrea Pečnik
Marko Pojatina
Prijevodi s njemačkog jezika
Sara Katanec
Mirela Landsman Vinković
Azra Plićanić Mesić, prof.
Filip Šimetin Šegvić
Prijevodi s francuskog jezika
Marta Fiolić
Tea Šimičić
Marina Šegvić, prof.
Mihaela Vekarić
Prijevodi sa slovenskog i srpskog jezika
Krešimir Matešić
Prijevodi s talijanskog jezika
Marina Šegvić, prof.

Izdavač
Klub studenata povijesti - ISHA
Zagreb

Tisak
ZT ZAGRAF

Naklada
Tiskano u 300 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo stavove
autora i ne predstavljaju nužno stavove
i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financijski su
omogućili:
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu,
DTM GRUPA d.o.o.,
NARCOR d.o.o.,
TRANSPORTI KRAJAN d.o.o.,
HEMA d.o.o.,
KEMOKOP d.o.o.,
EUROGRAF d.o.o.,
Privatne donacije: S. S., M. F., prof.
dr. Drago Roksandić, Marko Lovrić,
Filip Šimetin Šegvić, Nikolina Šimetin
Šegvić, Tomislav Brandolica.

Redakcija časopisa Pro tempore svim
se donatorima iskreno zahvaljuje na
financijskoj podršci!
Redakcija se također posebno
zahvaljuje gospodinu Zlatku Ožboltu,
dia na trudu i pomoći. Zahvaljujući
njemu, put do izdavanja ovog broja
bio je mnogo lakši. Gospodinu Zoranu
Ivankoviću isto tako dugujemo veliku
zahvalu što nam je izašao u susret
prilikom tiskanja časopisa.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva:
Klub studenata povijesti - ISHA
Zagreb
(za: Redakcija Pro tempore),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:
pt.redakcija@gmail.com
phillip.simetinsegvic@gmail.com